

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ЗАКАЛЬСЬКА Ярина Андріївна

39

УДК 398(477):323.2(043.3)

**УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР СПРОТИВУ:
ТРАДИЦІЯ І МОДИФІКАЦІЯ, ТРАНСМІСІЙНІ МЕХАНІЗМИ**

Спеціальність 10.01.07 – фольклористика

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Івановська Олена Петрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Інститут філології,
професор кафедри фольклористики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Гарасим Ярослав Іванович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри української фольклористики
імені академіка Філарета Колесси;

кандидат філологічних наук
Чебанюк Олена Юріївна,
Інститут мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України,
старший науковий співробітник
відділу української та зарубіжної фольклористики.

Захист відбудеться «07» травня 2021 року об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.15 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, бульв. Тараса Шевченка, 14, Актова зала.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал №12.

Автореферат розіслано «06» квітня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Наумовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Українська історія – тривала історія запеклої боротьби за найважливіші гуманістичні цінності, визначальними з-поміж яких є Воля, Свобода та Незалежність. Через вигідне географічне положення, природні багатства та працелюбність нації Україна часто опинялася в колі інтересів зовнішніх і внутрішніх поневолювачів, у боротьбі з якими сформувався особливий духовний код нації, в якому виражений ген протирежимного резистансу. Осмислення рефлексії протистояння з ворогом є предметом дослідження багатьох галузей гуманітаристики, зокрема й фольклористики. Дисертаційну роботу присвячено вивченню фольклору українського спротиву ХХІ століття як важливого складника вітчизняного фольклоротвірного процесу. Він формується в історичній площині визвольних змагань українців і є відображенням колективної непокори. У всій повноті жанрово-тематичних виявів такий фольклор є повноправним джерелом для дослідження світосприймального імперативу українців, багатим етнопсихологічним матеріалом для з'ясування складних проблем сучасності й засвоєння уроків історії.

Фольклор цього періоду є частиною алгоритму поєднання минулого із сучасним, тим міцним незримим стрижнем, довкола якого в усі часи гуртувалися все нові покоління українських звитяжців для протистояння ворожим намаганням втрутитися в політичну ситуацію чи духовно-культурний простір. Саме в такі періоди «трагічної історії», який маємо й сьогодні, з особливою силою проявляється креативна потуга народу, по суті колективного автора, свідомість якого є унікальною системою інтерпретації історії. *Актуальність* дослідження значною мірою зумовлена суспільно-політичними процесами, що відбуваються сьогодні в Україні й суттєво впливають на формування національної самосвідомості, і визначається потребою у фіксації та аналітиці фольклорного текстового масиву, який активується і постає реакцією на суспільно-політичні події 2013-2020 років. Це важливо для вивчення фольклору не лише як проєкції колективного світосприйняття складного суспільного буття, а і як своєї матриці для моделювання поведінки соціуму в умовах екзистенційних викликів. Водночас присутньою є необхідність з'ясування тягlosti традиції фольклору спротиву в часі та вивчення механізмів трансмісії фольклорного тексту. Філологічний аспект функціонування динамічної текстової структури, яка постає результатом фольклоротвірної взаємодії колективної суб'єктності за наявності певних контекстуальних умов (спротив народу внутрішній чи зовнішній агресії), є нагальним для наукової обсервації у вітчизняній фольклористиці сьогодення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася на кафедрі фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах науково-дослідницької програми «Мови та літератури народів світу: взаємодія та самобутність» (державний реєстраційний номер 11БФ044-01, науковий керівник – д. філол. наук, проф. Г. Ф. Семенюк). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 8 від 29 лютого 2016 року).

Мета дослідження полягає в поліаспектній інтерпретації текстового масиву, сформованого в другому десятилітті ХХІ століття в середовищі борців за базові цінності, як фольклорного феномену; обґрунтуванні наріжної націєтвірної функціональної категорії фольклору спротиву в умовах протистояння антидержавницькій політиці.

Реалізація мети передбачає вирішення низки **завдань**:

- *визначити* теоретико-методологічні засади дослідження фольклору спротиву;
- *охарактеризувати* терміносполуку «фольклор спротиву», окресливши визначальні його маркери;
- *зібрати й систематизувати* фольклорні тексти періодів Революції гідності й гібридної російсько-української війни (2014-2020);
- *поточнити* фольклористичне параметрування категорії «традиція»;
- *презентувати* комплексно фольклорний гіпертекст Революції гідності як утілення традиційних смислів у вербальній і невербальній формах;
- *проаналізувати* фольклорний продукт, який твориться в умовах сьогочасної гібридної російсько-української війни як у військовому, так і позавійськовому середовищах;
- *висвітлити* проблему фольклорно-літературних взаємин (фольклоризації авторських текстів українських класиків і поетів-аматорів) у «межових» ситуаціях і *виокремити* чинники, що сприяють індивідуальній та колективній співтворчості у ХХІ столітті;
- *простежити* модифікаційні елементи у фольклорі спротиву ХХІ століття;
- *відстежити* напрями фольклорної трансмісії та *визначити* трансмісійні механізми, які забезпечують рух традиції від давнини до сьогодення;
- *виявити* контекстуальні умови творення фольклорних текстів у періоди спротиву.

Об'єктом дослідження є різножанрові тексти українського фольклору спротиву ХХІ століття, зокрема фольклорні тексти періоду Революції гідності й гібридної російсько-української війни (2014-2020), зібрані та зафіксовані дисертанткою особисто, а також поширювані в мережі Інтернет упродовж зазначеного періоду.

Предмет дослідження – генологічна парадигма, мотивно-образна система, функційні особливості та механізми фольклорної трансмісії аналізованого матеріалу.

Матеріалом дослідження є збірки повстанських і стрілецьких пісень («Стрілецькі пісні. Упорядкування, запис, вступна стаття, коментар та додатки Оксани Кузьменко» (Львів, 2005); «Літопис Української Повстанської Армії. Том 25. Пісні УПА. Зібрав і зредагував Зеновій Лавришин» (Торонто – Львів, 1996 – 1997), тексти, зібрані авторкою дослідження під час польових експедицій та масових акцій спротиву впродовж 2013-2020 років, а також матеріали, поширювані в Інтернеті.

Теоретико-методологічною базою дослідження послуговували праці вітчизняних та іноземних учених: Я. Гарасима, В. Гнатюка, Г. Дем'яна,

М. Драгоманова, Л. Іваннікової, О. Івановської, Р. Кирчіва, Ф. Колесси, Р. Крамара, О. Кузьменко, Н. Лисюк, Р. Лихограя, І. Франка, О. Чебанюк, Д. Бен-Амоса, Г. Глассі, А. Дандеса, Л. Дег, Р. Дорсона, Ю. Пентікяйнена, Дж. Портера та інших науковців.

Методи дослідження. У роботі використано комплексну методику дослідження, що включає такі **методи**: польовий – для збору джерельної бази; системного аналізу, що дозволяє здійснити систематизацію дослідницького матеріалу; історико-генетичний та компаративний задля зіставлення фольклорних текстів різних періодів; історико-хронологічний і структурно-типологічний.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *запропоновано* увести до термінологічної системи українського фольклору терміносполуку «фольклор спротиву»;
- *представлено* синкретичний фольклорний гіпертекст періоду Революції гідності, зокрема:
- проаналізовано генологічну парадигму фольклору Революції гідності,
- досліджено різні форми вираження фольклорного гіпертексту Революції гідності;
- *уперше* об'єктом дослідницької уваги став фольклор, який твориться в умовах сьогочасної гібридної російсько-української війни як у військовому, так і позавійськовому середовищах;
- *виокремлено* традиційні (ядерні) та модифікаційні (динамічні) елементи у фольклорі досліджуваного періоду;
- *визначено* напрями фольклорної трансмісії, *охарактеризовано* типи трансмісійних механізмів за критерієм суб'єктної орієнтованості;
- *номіновано* як «пісні спротиву» групу пісень, які відповідно до контексту змінюють свої функції;
- *уточнено* термінологію щодо текстів, які виникають як конверсія створених раніше (конкретизовано терміни «переробка» та «перетекстівка»);
- *подальший розвиток отримали*: 1) вивчення питання традиції як феномену фольклору; 2) висвітлення проблеми інклюзії авторських текстів (українських класиків і початківців-аматорів) у фольклорне середовище; 3) характеристика факторів, що сприяють фольклоризації таких творів у періоди «межових» ситуацій;
- *показано*, що вербальні явища з ознаками фольклорності вилонюються з народних джерел на основі позначальних механізмів трансмісії.

Теоретичне значення дисертації полягає в комплексному вивченні українського фольклору спротиву ХХІ століття. Це може слугувати підґрунтям для подальшого дослідження сучасного фольклору, що твориться в міському середовищі, фольклору періодів революцій і воєнних лихоліть. Аспекти, висвітлені в роботі, розширюють термінологічний апарат фольклористики.

Практичне значення дисертації визначається можливістю використання матеріалів роботи при викладанні загальних курсів з українського фольклору для студентів філологічних факультетів класичних і педагогічних університетів, а також спеціальних курсів із політичного фольклору, медіа-фольклору, усної історії

для студентів-фольклористів і культурних антропологів; укладанні навчальних посібників, хрестоматій, збірників; подані в дисертації додатки можуть бути застосовані при проведенні виховних заходів, присвячених учасникам національно-визвольних змагань, у закладах освіти та культури.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою.

Апробація роботи. Окремі результати дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Проміжні положення дисертації апробовано у формі доповідей і статей на круглих столах, фестивалях, форумах, закордонних, міжнародних і всеукраїнських конференціях, зокрема: Всеукраїнській науковій студентській конференції «Від дисидентського руху до Революції Гідності» (Львів, 2015); VI студентській міжвузівській науково-практичній конференції «Україна у світових війнах ХХ століття» (Харків, 2015); Восьмих всеукраїнських наукових фольклористичних читаннях, присвячених професору Лідії Дунаєвській (Київ, 2015); Міжнародній конференції «Наукова весна – 2016» (Київ, 2016); Міжнародній науково-практичній конференції «Всесвіт Тараса Шевченка» (Київ, 2016); "Philology and Linguistics in the Digital Age FiLiDA – 2016" (Будапешт, 2016); Міжнародній науково-практичній конференції «Іван Франко – державник, письменник, фольклорист, філософ, суспільно-політичний мислитель» (Київ, 2016); Круглому столі молодих учених, аспірантів і студентів «Тарас Шевченко: вчора, сьогодні, завтра» (Київ, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Всесвіт Тараса Шевченка» (Київ, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Війна та збройні конфлікти: медіа, пропаганда, комунікація» (Вроцлав, 2017); Всеукраїнських наукових читаннях за участю молодих учених «Філологія початку ХХІ сторіччя: традиції та новаторство» (Київ, 2017); XV Всеукраїнській науковій конференції молодих філологів "Vivat Academia": «Національно-визвольні змагання в українській літературі» (Львів, 2017); Десятих всеукраїнських наукових фольклористичних читаннях, присвячених професору Лідії Дунаєвській (Київ, 2017); Міжнародній науковій конференції «Від смішного до великого: феномен комічного в літературі та культурі» (Бердянськ, 2017); Всеукраїнському етнофестивалі «Східний оберіг» (Покровськ, 2017); XVI Всеукраїнській науковій конференції молодих філологів "Vivat Academia": тенденції розвитку української філологічної науки нової доби (до 220-ліття виходу «Енеїди» Івана Котляревського» (Львів, 2018); IV Міжнародній науковій конференції «Мова та культура у просторі новітніх технологій: проблеми сучасної комунікації» (Київ, 2018); Одинадцятих всеукраїнських наукових фольклористичних читаннях, присвячених професору Лідії Дунаєвській (Київ, 2018); Міжнародній науковій конференції «Українська філологія: школи, постаті, проблеми (до 170-річчя заснування кафедри української словесності у львівському університеті)» (Львів, 2018); Міжнародній конференції «Фольклор – стратегічний ресурс нації» (Дванадцять фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській) (Київ, 2019); Дев'ятій міжнародній конференції молодих фольклористів «(Не)доречність класичної фольклористики у 21 столітті» (9-th International conference of young folklorists "(Ir)relevance of

classical folkloristics in the 21-st century") (Вільнюс, 2019); Науковому форумі «Революція Гідності: на шляху до історії» (Київ, 2019).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дослідження викладено у 12 публікаціях: 3 статті – у наукових фахових виданнях України, 1 – у науковому фаховому журналі, що входить до міжнародних наукометричних баз (Index Copernicus), 2 статті – у закордонних фахових періодичних виданнях (1 – польською мовою), 4 – у матеріалах доповідей на конференціях, а також 2 – у додаткових публікаціях. Усі статті написані одноосібно. У доробку дисертантки є публікація, виконана у співавторстві.

Структура та обсяг дисертації. Структуру роботи визначено метою та завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять підрозділи, і висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст викладено на 215 сторінках, повний обсяг роботи становить 359 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** аргументовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету й завдання, розкрито наукову новизну, обґрунтовано методологію аналізу та вибір матеріалу для дослідження, окреслено теоретичне та практичне значення роботи.

У **першому розділі** – «**Теоретико-методологічні засади вивчення українського фольклору спротиву**» – поточнено наукове параметрування категорії «традиція», проаналізовано розвідки тих учених, які визначали трансмісійність як одну з базових рис фольклору, та охарактеризовано терміносполуку «фольклор спротиву». З огляду на те, що у фольклорі спротиву простежується чіткий політичний вектор, увагу приділено студіям тих учених, які розглядали саме цей аспект у фольклорі. Здійснено короткий аналіз праць, в яких висвітлено дослідження фольклору Українських Січових Стрільців та Української Повстанської Армії. Охарактеризовано наукові розвідки дослідників-гуманітаріїв, присвячені українським Майданам ХХІ століття.

У **підрозділі 1.1.** – «**Традиція як феномен фольклору. Трансмісія у фольклорі**» – опрацьовано студії вітчизняних і головно іноземних фольклористів, що вивчали традицію як феномен фольклору. Запропоновано авторське тлумачення терміна як одного з визначальних у фольклористиці: традиція – це триєдність – 1) фольклорне надбання (текст), 2) ступінь збереженості фольклорної текстової структури, 3) контекст, який породжує/актуалізує фольклорну текстову структуру, – життєздатність якої забезпечується через механізми трансмісії. Питання трансмісії у фольклорі досліджували Ю. Пентікяйнен, Дж. Портер, К. Чистов, С. Грица, О. Івановська, І. Павленко. С. Грица й І. Павленко акцентують однак увагу на діахронічному аспекті: передачі традиції крізь століття. К. Чистов та О. Івановська зауважують, що є два напрями трансмісії: прямий і непрямий (опосередкований) (за К. Чистовим – контактний і надконтактний відповідно). Дослідники зазначають, що завдяки процесам цифровізації в сучасних суспільствах, на відміну від архаїчних, превалює опосередкована трансмісія: передача відбувається через книжки, ЗМІ й Інтернет.

За критерієм суб'єктної орієнтованості О. Івановська виокремлює 4 типи трансмісійних механізмів: відображальні, позначальні, діалогічні та конфліктні. Цим критерієм послуговується і дисертантка.

У підрозділі 1.2. – «Фольклор спротиву в дослідницьких студіях» – фольклор спротиву розглядається як фольклор, що твориться суб'єктністю осіб у періоди складних суспільних потрясінь і протистоянь із зовнішнім і внутрішнім супротивниками, якими є війни, революції та знакові для спільноти виклики У дисертації зазначено, що такий фольклор розвивається в руслі традицій фольклору попередніх епох (козацького, гайдамацького, опришківського, рекрутського) і водночас завдяки національно-патріотичній та політико-ідеологічній домінантам постає окремішньо й найбільше тяжіє до фольклору періодів Українського Січового Стрілецтва й Української Повстанської Армії. Не лише через наближеність у часі до сьогодення, але й головно через те, що в парадигмі цих рухів починає превалювати державницька ідея (С. Василик, Р. Кирчів, О. Кузьменко, О. Правдюк та ін). Тому особливу увагу в цьому підрозділі приділено розвідкам фольклору ХХ століття (періодів УСС і УПА). Це, зокрема, дослідження Г. Дем'яна, Р. Крамара, О. Кузьменко, Є. Луня, Г. Магас, С. Мазур, О. Правдюка, Г. Сокіл та інших. Підтримуючи тезу американської фольклористки Л. Дег «фольклор – це політика», дисертантка наголошує на політичному векторі фольклору спротиву та коротко аналізує праці тих учених, які досліджували політичний фольклор. Про заангажованість народної творчості в політичні події та процеси українські фольклористи говорять, починаючи ще з ХІХ століття. Першопрохідцем у дослідженні політичного фольклору був М. Драгоманов. Саме він першим уживає лексему «політичний» відносно жанрів фольклору. Фольклорні тексти з вираженим або завуальованим політичним підтекстом вивчали В. Гнатюк, І. Франко, Ф. Колесса, С. Єфремов. Вивченню рецепції української дійсності ХХ століття у фольклорі присвячена монографія Р. Кирчіва («Двадцять століття в українському фольклорі»). Досліджуючи загальну панораму українського фольклоротвірного процесу новітнього часу, учений акцентує на його політичній детермінованості. На політичному векторі фольклору фокусують увагу й сучасні науковці (Я. Гарасим, І. Грищенко, В. Дяків, Є. Пащенко, Р. Лихограй, М. Чернопиский та ін.).

У підрозділі 1.3. – «Українські Майдани у візії гуманітарних досліджень» – проаналізовано розвідки дослідників, які вивчають питання Майданів (2004; 2013-2014) в Україні. Фактично феномен Помаранчевої революції випав із поля зору науковців. Окремі аспекти фольклору цього періоду розглядали у своїх розвідках О. Бріцина, І. Головаха, М. Дубинянський, Л. Іваннікова, Н. Лисюк, О. Харчишин, О. Чебанюк та ін. На відміну від Майдану 2004 року, Революція гідності як найбільш масовий спротив українців привернула увагу багатьох дослідників, зокрема й фольклористів. До записування та дослідження фольклорного продукту Революції гідності долучилися Ю. Горблянський, І. Гунчик, Л. Іваннікова, Н. Лисюк, Р. Лихограй, Л. Сорочук. Л. Іваннікова зазначає, що «фольклор Майдану – це все те, що породив Майдан». Залучення дослідників в епіцентр подій є вкрай цінним, адже записування фольклорних текстів по гарячих слідах є неоціненним

матеріалом для майбутніх досліджень. Важливість фіксації текстів, що є результатом стихійно-свідомої реакції як окремих індивідів, так і певної спільноти, коли ще не працюють жодні регулятори, а є лише емоція спротиву в усіх проявах її багатогранності: від незгоди через обурення до протесту й непокори. Тобто, фольклорист у такому разі виступає в декількох іпостасях: як учасник протестного руху, як науковець-дослідник і, водночас, суб'єкт фольклоротворення. На основі таких текстів твориться колективна національна пам'ять. Відрадно, що фольклор Революції гідності перебуває у сфері зацікавлень не лише вітчизняних науковців, а й дослідників із-за кордону: Н. Безбородової (Університет Альберти, Канада), яка в магістерській роботі досліджувала роль Фейсбук-середовища у творенні фольклору Майдану, та російського візуального антрополога В. Лур'є, котрий перебував у гущавині подій (не як учасник, а як незаангажований спостерігач).

Фольклорний продукт періоду гібридної сьогочасної російсько-української війни в силу низки об'єктивних чинників практично не вивчався. Це пов'язано, насамперед, із проблемами збору джерельної бази. Бойові дії перешкоджають безпосередньому включенню дослідника в середовище творення та побутування фольклорного продукту. Частково такий фольклор розглядає докторка філологічних наук О. Кузьменко. Мовні особливості таких новотворів, як і новотворів періоду Революції гідності, розглядає Н. Лисюк. Однак потреба в дослідженні фольклорного матеріалу, що перебуває в процесі активного творення, є надзвичайно актуальною, адже новотвори воєнного часу генетично тяжіють до фольклору всіх попередніх століть боротьби проти поневолення та агресії, а також містять чимало модифікаційних елементів.

У другому розділі – «Фольклор народного спротиву ХХ – ХХІ століть: динаміка усної традиції» – проаналізовано фольклор спротиву наших днів із погляду його включеності в контекст попередніх культурних традицій і колективних гуманістичних цінностей, а отже, спадкового зв'язку фольклорного матеріалу різних часових відтинків. Доведено, що в генетичному ланцюжку вітчизняної усної словесності фольклор спротиву посідає одне з важливих місць з огляду на його жанрове наповнення, мотивно-образну систему та роль у формуванні колективної пам'яті.

У підрозділі 2.1. – «Актуалізація фольклору в періоди спротиву» – відстежено феномен відродження фольклору в сучасному міському просторі, зокрема в умовах соціальної турбулентності й суспільних суперечностей, коли існує загроза агресії як внутрішнього, так і зовнішнього ворогів. Концептуальними для дослідження визначено праці А. Дандеса, котрий вважає фольклор феноменом позачасовим, що існував, існує та існуватиме завжди. Як учениця професора О. Івановської та послідовниця її теоретичної школи, дисертантка резюмує, що фольклор – відкрита динамічна продуктивна система, здатна до генерування новітніх смислів і трансмісії. Революція гідності й сьогочасна гібридна російсько-українська війна підтвердили, що фольклор є динамічним комунікативним явищем, відтак спротив – потужний активатор колективного креативу. Показано, що у ХХІ столітті ревіталізуються ті жанри фольклору, які тривалий час були заборонені радянською ідеологією. Це, зокрема, псалми, а також думи, козацькі, стрілецькі та

повстанські пісні, в яких концепти *СВОБОДА*, *ВОЛЯ*, *НЕЗАЛЕЖНІСТЬ* є доміантними. У період Революції гідности ці жанри передавалися головно завдяки механізмам перформативности. Як складник фольклорного продукту Революції гідности розглянуто народні танці, що виконували низку функцій (комунікативну, ідентифікаційну, маркувальну). Спільне виконання народного танцю було оживленою завдяки відображальним механізмам трансмісії фольклорною пам'яттю і слугувало індикатором «входження / включености» у топос «Революція гідности». У роботі зазначено, що часовий проміжок Революції гідности збігся з періодом зимових свят, які в українській звичаєвості представлені чи не найбільш повно, тому природно, що найчастіше виконувалися традиційні колядки та щедрівки, які поширювалися головно завдяки опосередкованій трансмісії за схемою: старше покоління → молодь → старше покоління. Спостережено факт передачі молоддю фольклорного матеріалу, засвоєного від традиційних носіїв, протестувальникам різного віку (часто старшого), що раніше в силу обставин могли бути не залучені у фольклорне середовище. Будь-який фольклорний утвір, потрапивши в контекстуальні умови суспільних зрушень, може набувати сенсів спротиву: у ситуації нетипового для певного жанру контексту функціональна парадигма таких зразків розширюється та набуває нових смислів (приміром, колядка, яка звучала на Майдані, виконує своє пряме призначення календарно-обрядового тексту, але водночас маніфестує відданість традиційним народним цінностям українства, солідаризує однодумців, причетних до одного культурного простору, стає ідентифікатором категорії «свій»). Реактуалізації набувають також повстанські колядки, які змінюють ареал побутування із західнорегіонального на всеукраїнський і поширюються в період Революції гідности завдяки засобам опосередкованої трансмісії (через соціальні мережі). Проаналізовано також фольклорний продукт, що постає та актуалізується в умовах гібридної російсько-української війни впродовж 2014-2020 рр. як у військовому, так і позавійськовому середовищах. Зазначено, що навіть у такому короткому часовому відтинку (між Революцією гідности й початком російсько-української війни) відбувається зміна функцій. Для прикладу, якщо в період Революції гідности основною функцією колядок була консолідуєча, то у воєнний час на першому місці виступає психотерапевтична. Зауважено високу пластичність текстів аналізованого періоду та їхню здатність, зберігаючи традицію, адаптуватися до умов.

У підрозділі 2.2. – «Особливості вертепної драми у фольклорі спротиву XXI століття» – проаналізовано тексти вертепів, що постають у період Революції гідности й у час російсько-української війни нашого часу. Показано, що політичне тло, на фоні якого розгортається вертепне дійство як складник новорічно-різдвяного циклу, стає доміантним. Історичний момент і політичний контекст визначають змістову частину вертепу. Попри збереження стрижня (канону), спостерігається прирощування політичних смислів, які і становлять фрагмент новацій. Чим сильніший виклик, кинутий спільноті, тим гострішою стає її відповідь як суб'єкта реалізації національних інтересів, творення власної свободи й подолання спротиву агресії, що знаходить своє відображення у вертепній драмі.

У вертепах періоду Революції гідності негативно конотовані образи є персоніфікованими: в образі Ірода постає Янукович, в образі чорта зображено Азарова. Така персоніфікація зла є маркером вертепів періодів національного спротиву. Уперше до канви вертепу вводиться такий персонаж, як «беркутівець». Зауважено, що для політичних вертепів характерним є те, що саме представники силових структур постають Іродовими слугами. Обґрунтовано доцільність уведення в науковий фольклористичний обіг терміносполуки «фронтний вертеп». «Фронтний вертеп» – це вертеп, умовою постанови якого є *локус війни* та максимальна екзистенційна напруженість; *образна система* якого характеризується а) мінімізацією дистанції між денотатом і сигніфікатом (образ Смерти як центральний персонаж вертепної драми перестає бути абстрактним поняттям); б) десакралізацією (народження народу України, а не Христа); *психотерапевтична функція стає домінуючою* (на відміну від інших вертепів воєнного часу на мирній території, коли прагматична функція є визначальною). На основі аналізу тексту окресленого періоду виокремлено статичні та динамічні елементи, характерні для вертепної драми.

Продуктивним жанром у генетичній парадигмі фольклору спротиву є коломийка, чому присвячено **підрозділ 2.3. «Коломийка як індикатор протистояння з ворогом»**. У дисертації окреслено історію дослідження жанру, проаналізовано повстанські коломийки й охарактеризовано в'язанки коломийок періодів Революції гідності («єднальні») та сьогочасної гібридної російсько-української війни (складені бійцями 10-ої гірсько-штурмової бригади «Едельвейс», що дислокується в місті Коломиї), які віддзеркалювали реальні події та відповідали їх динаміці. За характером виконання це – співанки, що поширювалися через мережу Інтернет (засобами опосередкованої трансмісії). Визначено їхні головні функції, проаналізовано тріаду «свій / чужий / інакший». Градус напруги формалізувався у використанні ненормативної лексики. У коломийках періоду Революції гідності вульгаризми, однак, замінені іншими словами, але зміст зрозумілий із подійного контексту. Вживання обценної лексики загалом є притаманним цьому жанру. Особливо виразно це простежується в сороміцьких коломийках. Однак ненормативна лексика не характерна для повстанських коломийок, що, за припущеннями дисертантки, пов'язано з тим, що в повстанці йшли високоінтелектуальні та високодуховні люди. Потверджено, що в коломийках у фольклорі спротиву особливо актуалізується сміхова традиція, покликана висміяти реального ворога, уявно мінімізуючи потенційну загрозу від нього. Жартівливі коломийки сприяють психоемоційному загартуванню бійців і допомагають подолати страх. Якщо коломийки-співанки несли ідеологічне навантаження, то танцювальні, які також виконувалися в період Революції гідності, зреалізовували здебільшого прагматичну функцію: слугували засобом комунікації між протестувальниками та допомагали зігрітися в морозні дні.

У підрозділі **2.4. – «Народна сміхова культура: анекдоти періоду Революції гідності й сьогочасної гібридної російсько-української війни»** – обсервовано анекдоти Революції гідності, зауважено на превалюванні в них ідеологічного (політичного) контексту, що відображало філософію майданівців.

Анекдоти Революції гідності поділено за тематичним принципом, відповідно до якого виокремлено 6 блоків: непідписання Угоди про Асоціацію з ЄС; побиття студентів на мирному мітингу 30 листопада 2013 року спецпідрозділом «Беркут»; розгін Майдану; демонтаж пам'ятника Леніну; мінування метро; лідери Революції гідності; антимайдан. У кожному тематичному блоці виокремлено сюжети, визначено пуант й охарактеризовано тріаду «свій / чужий / інакший». Одним із найпопулярніших фольклорних жанрів у воєнний період також є анекдот. Анекдоти, пов'язані з воєнними подіями, зазвичай відносять до історичних (оскільки вони актуалізуються в конкретний історичний період) або ж політичних. У дисертації ж запропоновано анекдоти воєнного часу номінувати терміносполукою «*мілітарний анекдот*». Анекдот як вигадка водночас часто зображає реальні події. Проаналізовано образну парадигму мілітарного анекдоту ХХІ ст. і простежено, що образ ворога конкретизується через персонажі сепаратиста («сепара»), російського військового найманця, москаля, новороса, ополченця ДНР і ЛНР. Концентром негативно конотованих образів є Путін – репрезентант персоніфікованого концепту *ЗЛО*. Образ героя реалізується через персонажну систему: український воїн, доброволець, «айдарівець», «укроп» і снайпер. Зауважено відмінність між персонажем снайпера в мілітарному анекдоті, де він постає як «свій» (цілить по ворогові України), та фольклорному контенті Революції гідності, де він функціонує як образ ворога. У проаналізованих текстах, окрім образів ворога та героя, простежено також присутність інших образів. Це, зокрема, образи волонтера («свій») та військового керівництва («інакший»).

У підрозділі 2.5. – «Авторський твір і фольклор спротиву ХХІ століття: проблема кореляції» – вивчено питання фольклорно-літературних взаємозв'язків у період суспільно-політичних викликів і воєнного протистояння у ХХІ столітті.

Значну увагу приділено Т. Шевченкові, зокрема фольклоризації і постати Шевченка (його сакралізації), і його поезії. Проаналізовано роботи мистців, присвячені Кобзареві, який постає як у традиційних, так і нетрадиційних образах. Фактично, Т. Шевченко став не символом, а учасником Революції гідності. Завдяки опосередкованій трансмісії – соціальним мережам – картини художників фольклоризувалися: не так важливим є автор, як те, яким є зображення, що суголосне з актуальними для суспільства подіями. На основі напрацювань науковців (В. Гнатюка, Г. Нудьги, Я. Гудошнікова, В. Данилова, Ф. Колесси) у питанні фольклоризації авторських текстів у роботі виокремлено такі типи фольклоризації Шевченкової поезії: 1) співана фольклоризована поезія («Зоре моя вечірняя», «Рече та стогне Дніпр широкий», «Як умру, то поховайте»); 2) заклички: *статичні* (аудіальна та вербально-візуальна фольклоризація), *динамічні* (вербально-графічна фольклоризація) та *заклички з імпліцитним змістом*; 3) постулати; 4) постулати-переробки (вербально-графічна фольклоризація). Варіанти (уривки з вірша «Садок вишневий коло хати» та «Заповіт»), що фольклоризувалися вже під час російсько-української війни на сході України, схарактеризовано як народні переробки (відповідно до класифікації Я. Гудошнікова). Актуалізація поезії Т. Шевченка свідчить про те, що нація повертається до свого класика й переосмислює його, роблячи сучасним, проектуючи його спадщину на сучасну

культурну, зокрема й фольклорну, площину, відкриваючи нові образи та змісти. На Майдані гостро та гнівно лунали слова не лише Т. Шевченка, а й тих письменників, які завжди були будителями українського духу: І. Франка, Лесі Українки, О. Довженка, Л. Костенко, В. Симоненка та ін. У дисертації коротко проаналізовано творчість українських класиків, доробок яких фольклоризувався в період Революції гідності. Визначено явище фольклоризації як процес інклюзії (включення) індивідуальної творчості у фольклорне середовище також і на матеріалі авторських текстів початківців-аматорів, які миттєво фольклоризувалися і до яких із часом була написана музика.

Окрім того, дослідницьку увагу зосереджено на жанрових переробках стрілецьких і повстанських пісень, які актуалізувалися відповідно до воєнних дій на сході України: «Повіяв вітер степовий над Іловайським краєм» (← «Повіяв вітер степовий»); «Наша сотня цього часу» (← «Наша сотня вже готова», «Там на горі, на Маківці»); «Ой у лузі, під Донбасом» (← «Ой у лісі, на полянці»); «Ой там попід лісом, під зеленим бором» (← «Ой там попід лісом, лісом, темним гаєм») і «Там, за тереконом» (← «Там, під львівським замком») тощо. Зауважено, що пісні-переробки ХХІ століття є зазвичай авторськими текстами, тому не можуть бути атрибутовані як абсолютно фольклорні. Продемонстровано їхній шлях від народного твору через автора до колективного сприйняття (фольклор → автор → фольклор). Проаналізовано також переробки раніше фольклоризованих пісень, зокрема періоду УПА, які відбувалися за видозміненою схемою: автор → фольклор → автор → фольклор. Це пісні «Я “Шульц”, вірний воїн “ОУН”» авторства І. Шолтиса (позивний «Шульц») (← «Я “Крук”, чорний сотник УПА») та «Лента за лентою», авторами якої є З. Медюх і М. Перев'язко – гурт «Кулі» (← «Лента за лентою» («Вже вечір вечоріє»)). Показано, що різночасові аналізовані тексти воєнного періоду зазнають різного ступеня змін (і на структурному, і на символічному рівнях), виявляють спорідненість на ідейно-тематичному та мотивно-образному рівнях. Відтак доведено, що такі переробки мають потенцію бути інтегрованими з часом у фольклорний масив, як, зрештою, це трапилося з багатьма стрілецькими та повстанськими текстами.

У третьому розділі – «Жанрова специфіка фольклору спротиву: трансформація традиції, формульні (текстові) модифікації» – зосереджено увагу на фольклорних жанрах, які відповідно до контексту революційних і воєнних подій зазнають модифікацій (на функційному, формульному (текстовому), акціональному та генологічному рівнях), і проаналізовано невербальний складник фольклорного гіпертексту Революції гідності.

Підрозділ 3.1. – «Паремійні жанри у фольклорі спротиву» – присвячено паремійним жанрам періоду Революції гідності. Динамічність і драматичність подій Революції гідності диктували потребу в такій же швидкій реакції, що якнайкраще забезпечують паремійні жанри. Проаналізовано розвідки науковців, які вивчали паремії в протестному та фанівському фольклорі (Ю. Горблянський, І. Гунчик, Л. Іваннікова, Н. Лисюк, Р. Лихограй та ін.), зауважено, однак, розмитість критеріїв жанрової ідентифікації паремійних зразків. Попри незаперечливість існування таких понять, як речівка та кричалка, і доцільність уживання терміна

«слоган» у рекламній сфері чи мовознавстві (Н. Трач), у роботі запропоновано уніфікувати означений синонімічний номінаційний ряд у фольклорному гіпертексті Революції гідності через питомо український фольклорний термін – «закличка». Схематично зображено модифікацію жанру (магічно-сакральний текст-звернення до природи → дитячий обрядово-ігровий текст → текст політичного спрямування) та подано власне авторське тлумачення: закличка – ритмізований, здебільшого римований, уснословесний текст імперативного характеру з експліцитним чи імпліцитним змістом. Серед паремійних жанрів аналізованого періоду виокремлено також вітальні гасла-славні («Слава Україні! – Героям слава!», «Слава нації! – Смерть ворогам!»), які можуть поставати в різних варіантах («Слава героям! – Вічна слава героям!», «Слава нації! – Смерть Російській Федерації!») та гасла-констатації («Україна – понад усе!», «Україна – це Європа!», «Україна – це ЄС!», «Герої не вмирають!»).

У *підрозділі 3.2. – «Функціонально-контекстні тексти у фольклорі спротиву»* – наголошено, що контекстуальним тлом для фольклору спротиву є актуальні суспільно-політичні події (відмова від європейського курсу, побиття студентів і російська агресія). Хронотопом фольклору спротиву є реальність, в якій простір і час гранично спресовані. Методологічна стратегія наукового пошуку базована на напрацюваннях представників функціонально-контекстного напрямку у фольклористиці, зокрема: М. Алексієвського, Д. Бен-Амоса, О. Івановської, Б. Малиновського. Розуміння текстів, що побутували в майданний і постмайданний (воєнний) періоди, часто можливе лише за умови дослідження їхнього функціонального призначення та контекстуального навантаження. Контекст ситуації детермінує здатність до модифікації на вербальному й акціональному рівнях. Зокрема, детально охарактеризовано обряди, пов'язані зі святкуванням Андрія, які, зберігаючи традиційну основу, у період Революції гідності зазнають модифікацій. Значну увагу приділено текстам, номінованим у роботі терміносполукою «пісні спротиву», до яких віднесено колядки, щедрівки, родинно-обрядові, родинно-побутові та жартівливі пісні. Різноманітність є ще одним підтвердженням спорідненості фольклору спротиву ХХІ століття зі стрілецьким і повстанським пісенним фольклором, які, як зазначали Г. Дем'ян, Р. Кирчів, О. Кузьменко, характеризуються багатоманітністю жанрового складу. Такі пісні модифікуються на функційному та генологічному рівнях. У дисертації спостережено також модифікації на текстовому рівні. Тексти, що виникають як конверсія створених раніше, запропоновано поділити на 2 види: «переробка» та «перетекстівка» (перетекстівка – повторна переробка). Перетекстівка (термін А. Іваницького та О. Кузьменко) – це змінений відповідно до актуальних подій текст, що вже попередньо зазнавав переробок («Нова радість стала» → «Сумний був той Святий Вечір в 46 році» (переробка) → «Сумним був наш Святий Вечір в 15 році» (перетекстівка); «Горіла липа, горіла» → «Горіла сосна, горіла» → «Горіла сосна, палала» → «Горіла шина, палала»). Охарактеризовано головні образи та мотиви цих пісень. Проаналізовано також віншування та засівання, трансмісія яких відбувається головно опосередковано засобами цифрової комунікації (через

соціальні мережі та SMS-листування). Доведено, що, зберігаючи формульність, вони прирошують політичні та воєнні смисли.

У *підрозділі 3.3. – «Форми вираження фольклорного гіпертексту Революції гідності»* – потверджено, що фольклорний текст – «єдність вербального, невербального та контекстного компонентів» (О. Івановська). Саме з таких позицій розглянуто фольклорний масив Революції гідності, тому дослідницьку увагу зосереджено також на різних формах вираження синкретичного фольклорного гіпертексту аналізованого періоду. Передовсім ідеться про такий важливий, із характерними апотропеїчними властивостями, складник цілеспрямованого колективного дійства, як молитва. Індивідуальне й, особливо, спільне промовляння канонічних молитов стало ритуалом Майдану та було актом сакральної зумовленої згуртованості, солідарності й, отже, захищеності. Революція гідності ревіталізувала жанр народної молитви, що останнім часом зазнав певної нівеляції, але який завжди реанімується в періоди особливих загроз і лихоліть («Спеціальна молитва в дні напруженої обстановки в країні» та «Молитва-подяка української душі»). Проаналізовано колірну символіку Майдану в її експресивній, асоціативній та символічній значущості. Відстежено актуалізацію через колір деяких важливих фольклорних мотивів (червоний, кривавий – пролити кров за свободу). Зауважено спричинену реальним політичним контекстом полюсну трансформацію семантики кольору (позитивна конотація золотого кольору змінюється на негативну («золотий» батон, «золотий» унітаз як символ корумпованості влади)).

При аналізі невербального компонента як провідника актуальної ментальної інформації значну увагу приділено візуальному складникові фольклорного тексту Революції гідності, зокрема арт-інсталяціям. Народжені в епоху постмодернізму, вони, однак, тяжіють до театральних-видовищних дійств давніх часів. Значна частина таких об'єктів була невербальним утіленням фольклорного мотиву *покарати злочинця*. Показано тяглість традиції публічного засудження винного біля ганебного стовпа з позицій звичаєвого права. Увагу протестувальників, окрім ганебної палі, привертала ще низка арт-інсталяційних об'єктів, пов'язаних із традицією народного судочинства та правосуддя (тюремна камера для опудала Януковича; дерев'яна клітка для А. Ключова; суддівський стіл, 3 мантії, які міг одягнути кожен охочий протестувальник, суддівський молоток і клітка з ув'язненим «Януковичем»). Тобто, задовго до офіційних судових засідань протестувальники винесли вирок тодішньому президенту: адже за козацьким звичаєвим правом потерпілі могли самі визначати міру покарання.

Тригером колективного спротиву зими 2013-2014 рр. стало побиття студентів, які «перешкоджали» встановленню новорічної ялинки в центрі Києва. У хронотопі Революції гідності «йолка» стала тим знаковим локусом, особливо в мирній її фазі, який був одним із візуальних елементів фольклорного тексту, представленого плакатами. Зазначено, що такі вербально-графічні тексти не мають особливої художньої цінності, однак вартісні з погляду фольклористики, адже відтворювали в динаміці протестні настрої. Ці тексти політично марковані. Вони відігравали роль сугесторів, які впливали на почуття і поведінку протестувальників

і дуже часто спонукали їх до певних дій. Їхня комунікативна спрямованість була чітко визначена: вони були адресовані або до «своїх», або до «чужих» чи «інакших». Масив таких текстів значно ширший, як порівняти з уснословесними гаслами. Вони демонструють опертя на традиційність (використання народних паремій, прокльонів, часто базовані на міфологічних уявленнях). За структурою близькі до закличок. Вербально-графічні тексти виконують низку функцій, зокрема: комунікативну, психотерапевтичну, прогностичну, попереджувальну й ідентифікаційну. Об'єктом звернення в таких текстах виступають і «свій», і «чужий», і «інакший». При творенні вербально-графічних текстів Революції гідності застосовуються різні типи мовних ігор, які детально аналізувала Н. Лисюк.

У масиві фольклорних текстів досліджуваного періоду вагому частку складають ті, в яких поєднані вербальний і невербальний компоненти, найчастіше слово та зображення, зокрема фото та малюнок («креолізовані тексти»). Тексти цього типу створювалися українцями й до появи Інтернету, тож обмежувати сферу побутування таких текстів лише Інтернет-мережею не є справедливо. Підтвердженням цього є комікси, листівки тощо, що поширювалися в середовищі Січових Стрільців і бійців Української Повстанської Армії. Ці тексти виконували низку функцій, зокрема: пропагандистську, розважальну та психотерапевтичну, та не втратили своєї актуальності й у XXI столітті. Креолізовані тексти активно побутували в період Революції гідності як у вигляді мемів, фотожаб і демотиваторів, так і плакатів.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** підсумовано основні результати дослідження.

Проведене дослідження дало змогу дійти таких висновків:

1. Складні суспільно-політичні колізії другого десятиліття XXI століття, з одного боку, стали серйозним випробуванням для свідомого українства, а з іншого – присутньо вплинули на «реанімацію» колективної творчості. На відміну від попередніх епох, центр фольклоротворення переміщується головно в міський простір. Найповніше колективний креатив проявився в період Революції гідності, яка стала однією з найбільш потужних форм новочасного спротиву українців, і сьогочасної гібридної російсько-української війни.

2. Запропоновано уведення до наукового обігу терміносполуки «фольклор спротиву» та потрактовано його як творчий продукт, породжений суб'єктивністю пасіонарної частини суспільства, що є миттєвою реакцією на посягання на засадничі цінності народу (свободу, незалежність, територіальну цілісність) у боротьбі за ідеали. Основні маркери: політично-державницький характер, національно-ідейна спрямованість, секулярний екзистенціалізм, суспільна солідарність, функціональна значущість, вітальність і візія нової дійсності. Доведено тісний зв'язок фольклору спротиву XXI століття з фольклором Українських Січових Стрільців і Української Повстанської Армії як фольклору, який твориться в близьких суспільно-історичних умовах і маркований чіткою націєвірною інтенцією.

3. Визначено триєдність (контекст, який породжує / актуалізує фольклорну текстову структуру, фольклорне надбання (текст) та ступінь його збереженості), що формує традицію. Витлумачено, що традиція – це спіраль, кожен наступний виток якої є схожим на попередній, однак водночас наповнюється новими смислами. Життєздатність традиції забезпечується через механізми трансмісії.

4. Зазначено, що український Майдан зими 2013-2014 рр. став платформою для залучення у фольклорне середовище широких верств населення та ревіталізував малознані для загалу народні побутові танці, псалми, козацькі пісні, думи, а також стрілецькі та повстанські пісні, ареал існування яких змінюється з вузькорегіонального на всеукраїнський. Виокремлено два середовища, в яких твориться мілітарний фольклор: військове та позавійськове. Зауважено, що важливу роль при фіксуванні фольклору воєнного періоду відіграє мережевий ресурс, адже бути включеним в осередок побутування мілітарного фольклору фольклористу-досліднику доволі складно з огляду на воєнні дії.

5. Проаналізовано тексти вертепної драми періоду Революції гідності, зазначено, що такі вертепи містять ядерну частину, що свідчить про його традиційність, та елементи, здатні модифікуватися. Така здатність визначається соціально-історичними реаліями та є проєкцією сакрального та профанного в актуальному часопросторі. Запропоновано увести до наукового обігу терміносполуку «фронтний вертеп». «Фронтний вертеп» – це вертеп, умовою постановки якого є *локус війни* та максимальна екзистенційна напруженість; *образна система* якого характеризується а) мінімізацією дистанції між денотатом і сигніфікатом (образ Смерти як центральний персонаж вертепної драми перестає бути абстрактним поняттям); б) десакралізацією (народження народу України, а не Христа); *психотерапевтична функція стає домінантною* (на відміну від інших вертепів воєнного часу на мирній території, коли основна функція прагматична). Простежено відмінності між текстами вертепів періоду Революції гідності й сьогочасної гібридної російсько-української війни. Підкреслено їхній політичний характер, національно-історичну спрямованість, акцентовано на консолідуючій, морально-дидактичній, психотерапевтичній, виховній та прагматичній функціях.

6. Проаналізовано коломийки-співанки у фольклорі спротиву. Визначено їхні функції (інтеграційна, суспільно-перетворювальна, комунікативна та психотерапевтична). Показано, що під час Революції гідності побутували 2 види коломийок: 1) танцювальні пісні, які не зазнали текстових модифікацій та виконували прагматичну функцію; 2) коломийки-співанки, що відповідали динаміці подій на Майдані. У період сьогочасної гібридної російсько-української війни побутують лише співанки, особливістю яких є те, що творяться вони у військовому середовищі. Як і в повстанських коломийках, в аналізованих текстах ХХІ століття показано силу й міць українського народу, що бореться з ворогом-боягузом. У коломийках періоду Революції гідності та сьогочасної гібридної російсько-української війни відображено народну візію тріади «свій / чужий / інакший», на відміну від повстанських коломийок, де простежено опозицію «свій / чужий». У коломийках у фольклорі спротиву особливо актуалізується сміхова традиція, покликана висміяти реального ворога, уявно мінімізуючи потенційну

загрозу від нього. Жартівливі коломийки сприяють психоемоційному загартуванню бійців і допомагають подолати страх.

7. Проаналізовано анекдоти у фольклорі спротиву. Визначено, що вони виконують переважно психотерапевтичну та розважальну функції. Прокласифіковано за тематичним принципом анекдоти Революції гідності й виокремлено різні тематичні блоки (непідписання Угоди про Асоціацію з ЄС; побиття студентів на мирному мітингу 30 листопада 2013 року спецпідрозділом «Беркут»; розгін Майдану; демонтаж пам'ятника Леніну; мінування метро; лідери Революції гідності; антимайдан). Визначено, що пуант аналізованих анекдотів маніфестує невдоволеність суспільства офіційною політикою. Запропоновано анекдоти воєнного періоду номінувати терміносполукою «мілітарний анекдот». Простежено тріаду «свій / чужий / інакший»: образ ворога конкретизується через «інакшого»: сепаратиста («сепара»), новороса, ополченця та «чужого»: російського військового найманця, москаля (ватника-москаля), а також Путіна. Опозиційним до них є «свій»: герой, якого уособлюють український воїн, «айдарівець», «укроп». До образу «свого» зараховано також волонтера, «інакшим» постає військове керівництво.

8. Паремійні жанри періоду Революції гідності потрактовано як заклички (ритмізований, здебільшого римований, уснословесний текст імперативного характеру з експліцитним чи імпліцитним змістом) та гасла (гасла-славні й гасла-констатації).

9. Різноманітні тексти (календарно-обрядового циклу: колядки, щедрівки; родинно-обрядові, родинно-побутові та жартівливі пісні), які відповідно до революційного та воєнного контексту модифікуються на функційному та генологічному рівнях, номіновано як «пісні спротиву». Для модифікацій на текстовому рівні запропоновано вживати терміни «переробка» та «перетекстівка» (терміни А. Іваницького й О. Кузьменко).

10. Проаналізовано вербально-графічні тексти та визначено їхні функції: комунікативну, психотерапевтичну, прогностичну, попереджувальну й ідентифікаційну. Показано, що креолізовані (вербально-візуальні) тексти Революції гідності випрозорювали революційне бачення змін, яких очікувала спільнота, – ре(волюційна)-ВІЗІЯ майбутнього країни.

11. Зауважено, що важливою постає проблема кореляції між авторським твором і фольклором спротиву ХХІ століття. Значну увагу зосереджено на постаті Тараса Шевченка, розглянуто 2 аспекти: 1) сакралізація Т. Шевченка; 2) фольклоризація Шевченкової поезії. Виявлено типологію фольклоризованих творів Т. Шевченка. Потверджено, що у ХХІ столітті вкотре оприявнилася традиція вербалізації людиною своїх почуттів в умовах граничної напруги. Проаналізовано авторську поезію, присвячену героям Небесної сотні. Показано, що вербальні явища з ознаками фольклорності вилонюються з народних джерел на основі позначальних механізмів трансмісії. Визначено фольклоризацію як процес інклюзії (включення) індивідуальної творчості у фольклорне середовище й виокремлено низку чинників, які сприяють такому проникненню: 1) Значимі для спільноти події, які значною мірою впливають на закони її соціального буття, змінюючи при цьому

світосприйняття та формуючи нове світобачення. У періоди «межових» ситуацій завдяки високій емоційно-оцінній образній потенції авторські тексти легко асимілюються колективною свідомістю; 2) Наявність в авторських текстах елементів фольклорної парадигми (найчастіше на рівні образів і мотивів); 3) Мелодійність тексту; 4) Глобальна інформатизація (поширення авторських текстів у соціальних мережах через репости й завдяки аудіо-візуальній презентації). На мотивно-образному рівні проаналізовано переробки стрілецьких і повстанських пісень, які актуалізувалися відповідно до воєнних дій на сході України.

12. На основі аналізу різножанрових текстів простежено функціонування лінійного та інтегрального напрямів трансмісії. Підкреслено важливість генераційного чинника. Так, у досліджуваній період спостережено і висхідну (старше покоління – молодь), і низхідну (молодше покоління – старше) вертикалі у трансмісії фольклорних текстів. У фольклорі воєнного періоду механізми трансмісії залежать від середовища творення фольклору: для позавійськового більш характерним є опосередкований канал трансмісії, в умовах воєнних дій переважає лінійний (горизонтальний). Зауважено, що значення опосередкованого напряму трансмісії в сучасних умовах суттєво посилюється, оскільки він скорочує шлях фольклорного тексту від наратора до реципієнта, зменшує відстань між ними. Серед механізмів опосередкованої трансмісії запропоновано виокремлювати механізми перформативності (у період Революції гідності, коли значна частина фольклорних текстів передавалася зі сцени Майдану), механізми імпресивності (у період Революції гідності засобом реалізації опосередкованої трансмісії є візуальний субтекст, де смисли підсилюються мовною знаковою системою, колористикою, яка сприймається як знак; у воєнний період – накладання візуального ряду (хроніка воєнних дій на сході України) на фольклорний матеріал (головно – пісні УСС та УПА)). Окрім цього, до засобів опосередкованої трансмісії віднесено засоби цифрової комунікації, друковані та електронні ЗМІ. Простежено, що за критерієм суб'єктної орієнтованості в досліджуваному періоді функціонують позначальні, відображальні, конфліктні та діалогічні механізми.

13. Показано, що Революція гідності – це «живий конструкт», що постав новою матрицею взаємодії суб'єктів фольклоротвірального процесу. Події початку ХХІ століття сприяли формуванню в сучасній українській гуманітаристиці топосу Майдану як поліпросторового поняття, що оприявлює протестні настрої, актуалізує нові смисли та фіксується в колективній свідомості як домінанта певного реального місця. Особливості фольклору періоду російсько-української війни зумовлені мілітарними умовами його творення, коли смерть перестає бути абстрактним поняттям і стає реалією.

14. Доведено, що фольклор спротиву ХХІ століття – це симбіоз традиції та модифікації, коли на традиційне, засвоєне спільнотою, напластовуються нові смисли, зумовлені контекстом подій. Потверджено, що характерною рисою фольклору є динамічність, яка полягає в його здатності гостро реагувати на всі політичні та соціальні збурення, що відбуваються в суспільстві. Колективна творчість не лише акумулює та репродукує спадщину минулого, а й миттєво відгукується на виклики сьогодення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Закальська Я.А. Різночасові модифікації вертепної драми: політичний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Випуск 3. Том 3. С.147-152.
2. Закальська Я. Екзистенційний вимір у пісенному фольклорі спротиву. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2017. № 1 (27). С. 59-63.
3. Закальська Я. Опозиція «свій – чужий» у фольклорі спротиву (на матеріалах фольклорних текстів Революції Гідності). *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. 2015. Випуск 41. С. 156-163.

Статті в наукових фахових виданнях,

які входять до міжнародних наукометричних баз даних

4. Закальська Я. Коломийка у фольклорі спротиву ХХ-ХХІ століть. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2019. Випуск 40. С. 74-80.

Статті в закордонних виданнях

5. Zakalska Ja. Ukraiński folklor militarny: dynamika i statyka budowania znaczeń. *Oblicza Komunikacji*. 2017. № 10. S. 127-137.
6. Закальська Я. Інтернетлор Революції гідності: традиція та новаторство. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2016. IV (20), Issue: 85. С. 85-87.

Наукові праці апробаційного характеру

7. Закальська Я. «Горіла шина, палала»: модифікації фольклорних текстів під час Революції Гідності. (Київ, 12-13 грудня 2019 року). Київ, 2019. С. 22.
8. Zakalska Ya. Image of the enemy in the creolized text in the folklore of Ukrainian resistance in the 21-st century. *9-th International conference of young folklorists «(Ir)relevance of classical folkloristics in the 21-st century»*: Abstract book. (Vilnius, September 18-20, 2019). Institute of Lithuanian Literature and Folklore. P.53.
9. Закальська Я. Народна сміхова культура як елемент мілітарного фольклору. *Від смішного до великого: феномен комічного в літературі та культурі: Збірник наукових матеріалів конференції* (Бердянськ, 28-29 вересня 2017 року). Бердянськ, 2017. С.49-51.
10. Закальська Я. Субстанційна складова у традиції повстанського фольклору. *Восьмі всеукраїнські наукові фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 17-27 травня 2015 року). Київ, 2015. С. 9-11.

Додаткові публікації

11. Закальська Я. Календарно-обрядова поезія Революції Гідності: традиція та модифікації. *Революція Гідності: на шляху до історії. Збірник наукових праць*. 2020. С. 91-99.
12. Закальська Я. Мотивема «зрада» в ліриці національно-визвольних змагань першої половини ХХ століття. *Вчені записки Таврійського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2018. Том 29 (68). № 4. С.194-199.

Публікації, виконані у співавторстві

1. Poselyagin N., Zakalska Ya., Elimov A. State Ideology in Russia as a Generator of International Conflicts. *Non-Objective Conflicts: Political practices of sharing the common past. Russia, Ukraine, Moldova and Transnistria*. 2017. P. 23-52.

АНОТАЦІЯ

Закальська Я.А. Український фольклор спротиву: традиція і модифікація, трансмісійні механізми. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2021.

Дисертацію присвячено вивченню українського фольклору спротиву ХХІ століття як важливої ланки сучасного фольклоротвірного процесу. Охарактеризовано його атрибутивні ознаки: національно-державницьку та суспільно-політичну спрямованість, що свідчить про його генетичну спорідненість із фольклором УСС та УПА. Запропоновано авторське тлумачення поняття «традиція» у фольклористиці. Розширено вчення про трансмісію у фольклорі та її механізми. Фольклорний текст Революції гідності інтерпретовано в широкому семиотичному значенні. Уперше в українській фольклористиці розглядається різножанровий фольклорний текстовий масив, що твориться в період сьогочасної гібридної російсько-української війни. Дослідницьку увагу звернено на явище інклюзії індивідуальної творчості у фольклорне середовище «межових» ситуацій.

Ключові слова: фольклор спротиву, фольклорний текст, традиція, модифікація, трансмісійні механізми

АННОТАЦИЯ

Закальская Я.А. Украинский фольклор сопротивления: традиция и модификация, трансмиссионные механизмы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.07 – фольклористика. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – Киев, 2021.

Диссертация посвящена изучению украинского фольклора сопротивления ХХІ века как важного звена современного фольклоротворческого процесса. Охарактеризованы его атрибутивные признаки: национально-государственную и общественно-политическую направленность, что свидетельствует о генетическом родстве с фольклором УСС и УПА. Предложено авторское толкование понятия «традиция» в фольклористике. Расширено учение о трансмиссии в фольклоре и ее механизмах. Фольклорный текст Революции достоинства интерпретирован в широком семиотическом смысле. Впервые в украинской фольклористике рассматривается разножанровый фольклорный текстовый массив, возникающий в период современной гибридной российской-украинской войны. Исследовательское внимание обращено на явление инклюзии индивидуального творчества в фольклорную среду «пограничных» ситуаций.

Ключевые слова: фольклор сопротивления, фольклорный текст, традиция, модификация, трансмиссионные механизмы

SUMMARY

Zakalska Ya. A. Ukrainian folklore of resistance: tradition and modification, the mechanisms of transmission. – Manuscript.

Thesis for a Candidate's degree in Philology, speciality 10.01.07 – the Folklore Studies. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2021.

Investigated here is Ukrainian folklore of resistance of the XXI century. It is shown that such folklore develops in line with the traditions of folklore of the past centuries (cossack, haydamak, opryshky, recruit etc.). Because of its national-state and socio-political character it is genetically connected with folklore of Ukrainian Sich Riflemen and Ukrainian Insurgent Army. It is offered own author's interpretation of the concept of «tradition» in folklore studies. The doctrine of transmission in folklore and its mechanisms are expanded. The folklore text is viewed as the unity of verbal, nonverbal and context components. A comprehensive analysis of the syncretic folklore text of the Revolution of Dignity is carried out. The genre paradigm of folklore of the Revolution of Dignity is analyzed. Such folk genres as psalms, Christmas carols, Cossack, shooting and insurgent songs received "new life". They were primarily transmitted through the mechanisms of performativity. It is shown that the role of the older generation in transmission of the folklore texts has changed: the direction of transmission can change: not only ascending, but also reverse. The role of the folk dances that existed during the Euromaidan period as an element of the folklore product of the Revolution of Dignity, which materializes through the reflective mechanisms of folklore transmission, is revealed. The texts of the nativity drama of the period of the Revolution of Dignity are analyzed, the longevity of tradition in them is traced. Kolomyyky are characterized, the functional purpose of which is songs. Anecdotes of the Revolution of Dignity are classified according to the thematic principle. The oral slogans of the Revolution of Dignity are treated as paremic genres. The forms of expression of the folklore text of the Revolution of Dignity are analyzed. For the first time the object of research attention was folklore, which appears as a result of the modern Russian-Ukrainian war and is created in both military and non-military environments. The expediency of introducing the term "front nativity scene" into the scientific folklore circulation is substantiated. It is proposed to nominate anecdotes of the war period with the term "military anecdote". The study of folklore texts of the mentioned period is possible mainly due to the mechanisms of indirect transmission, in particular social networks, Internet sources and SMS-correspondence. A group of songs that change their functions according to the context is nominated as «songs of resistance». Research attention is also paid to the phenomenon of inclusion of individual creativity in the folklore environment of "borderline" situations.

Key words: *folklore of resistance, folklore text, tradition, modification, mechanisms of transmission*